

Hamza Gábor

**Észrevételek a politikai
hatalom és erkölcs
kapcsolatáról a rendszerváltást
követő időszakban, különös
tekintettel Kelet- és Közép-
Európára**

**Reflections on the Relationship between Political
Power and Morals in the Period Following the
System-Change with Particular Regard to Central
and Eastern Europe**

Összefoglalás

A rendszerváltást követő átmeneti korszak egyik legfontosabb problémája a közérdek (utilitas publica), a közjó (bonum commune) és a magánérdek (utilitas privata) közötti egyensúly hiánya. A jövő szempontjából döntő súlya van annak, hogy sikerül-e a politikai hatalom morális alapjának megteremtése, ami nyilvánvalóan a hatalom (potestas) legitimációjához kapcsolódik.

DR. HAMZA GÁBOR, tanszékvezető egyetemi tanár, az MTA rendes tagja,
Eötvös Loránd Tudományegyetem (gabor.hamza@ajk.elte.hu).

Summary

The lack of the aequilibrium between the utilitas publica, bonum commune and the utilitas privata constitutes one of the most significant problems in the transition period following the system-change. Regarding the future, undoubtedly decisive role will have the creation of the moral basis of the political power (potestas) based on legitimacy.

A rendszerváltást követő átmeneti korszak egyik legégetőbb problémája a közérdek (utilitas publica), valamint a közjó (bonum commune) és a magánérdek (utilitas privata vagy utilitas privatorum) közötti – egyébként nagyon nehezen meghatározható – egyensúly szinte teljes hiánya. Ennek elsősorban erkölcsi természetű oka van. A jövő szempontjából döntő súlya van annak, hogy sikerül-e egyáltalán a politikai hatalom – mely fogalom alatt nemcsak a kormányon lévők politikai hatalmát kell érteni – morális alapjának megteremtése, ami nyilvánvalóan a hatalom (potestas) legitimitációjának igen nagy jelentőségű kérdésével függ össze.

Ha a társadalom (közvélemény) – Dante Alighierivel szólva, őt felidézve – továbbra is a kétszínűek és a hazugok között „helyezi el” a politikai szférában működők, tevékenykedők nem csekély hányadát, lehetetlen lesz az egyén (individuum) és a társadalom (societas) már korábban felbomlott egységének helyreállítása. A korlátlan hatalmú hobbesi állam megvalósításának elképzelése soha nem kedvezett az egyén és a társadalom közötti harmónia nemes és elengedhetetlenül szükséges ügyének. A polgárok „boldogítását” felülről, úgymond „mesterségesen” megvalósítani törekvő állam létrehozásának törekvése – mint ezt különösen a múlt század, a 20. század igencsak negatív, sőt egyenesen katasztrofális következményekkel járó történelmi tapasztalatai is világosan bizonyították – kudarcra volt, van és lesz nézetünk szerint a jövőben is ítélve.

Más oldalról viszont hiba volna az erkölcs és a hatalom, politikai hatalom antagonisztikus, egymással eleve kibékíthetetlen voltát állítani, ahogyan ezt például Niccolò Machiavelli tette. Az a politikai hatalom ugyanis, amely helyes önmérsékletet tanúsít, s nem érzi feladatának vagy éppen kötelességének a polgár magánszférájába való szüntelen beavatkozást, összeegyeztethető az erkölccsel. A politikai hatalom alatt azonban természetesen nem kizárólag, egyedül az államot, illetőleg az irányító szerepet betöltő végrehajtó (kormány) hatalmat kell érteni.

A politikai hatalom gyakorlásában egyaránt fontos szerepet kapnak az ún. kormánypártok és az ellenzéki pártok (vonatkozik ez értelemszerűen a parlamenti képvisellel nem rendelkező pártokra is). Részei továbbá a politikai hatalomnak, illetve struktúrájának az átalakulófélben lévő és az újonnan alakult társadalmi (civil) szervezetek (NGO-k) is. A társadalom mikrostrukturái kialakításának szabadsága és a már kialakult mikrostrukturák autonómiájának maximális biztosítása – amelyre nem csupán az alkotmányos szabályozás szintjén van szükség – alapvető feltétele a hatalom és erkölcs közötti egység kialakulásának, pontosabban vélt vagy valós ellentétek felszámolásának.

Nem feladatunk ezúttal az erkölcsiség (moralitás) fogalmának sokat vitatott filozófiai fogalmával, értelmezésével behatóan foglalkozni. Éppen csak utalunk arra, hogy az erkölcsöt a politikai hatalom és az erkölcsiség viszonylatában lényegében a hegeli koncepció alapján tűnik célszerűnek megközelíteni. Georg Wilhelm Friedrich Hegelnél ugyanis – diametrálisan eltérően például Immanuel Kant felfogásától, nézetétől – az erkölcsiség (Sittlichkeit) fogalmában az individuális erkölcs társadalmi erkölccsé válik. Ebből következik az, hogy nincs minden korszak, történelmi periódus számára közös, azonos, úgymond „stabil” vagy más kifejezéssel, örök erkölcs. Az erkölcsiség a társadalmi és – tegyük hozzá – gazdasági feltételek, körülmények változásával, módosulásával együtt változó történelmi fogalom.

A hegeli koncepció ilyen módon meghaladja a kanti reflexív, az erkölcsi törvény igencsak absztrakt, s ezért nem sok konkrét tartalommal rendelkező felfogását. Az erkölcsiség Hegelnél hangsúlyozottan az egyén és a társadalom egységét jelenti. Nézetünk szerint ebben a kérdéskörben különösen nagy jelentőséggel – s tegyük hozzá, aktualitással – bír Hegelnek egyik viszonylag fiatalkori, 1802-ből származó, *Über die wissenschaftlichen Behandlungsarten des Naturrechts* című, sajnálatos módon ma már szinte teljesen elfeledett, vagy jobb esetben is igen ritkán hivatkozott tanulmánya.

Mi teszi, vagy inkább teheti lehetővé a politikai hatalom és az erkölcs között mutatkozó ellentét feloldását? Nem utolsósorban a politikai hatalom gyakorlásában részt vevők moráljának, erkölcsiségének kifogástalansága, hatalomgyakorlásának feddhetetlensége. Ennek azonban nyilvánvalóan komoly akadályát jelenti az, hogy sok esetben inkább csak elvben, a „princípium” szintjén ismerik el a politikai „elit” tagjai az erkölcsi értékek abszolút elsőbbségét, prioritását. Igen problematikus ebben az összefüggésben az, hogy nincs semmi garancia – még a formálisan megvalósult, intézményes keretekkel rendelkező politikai demokráciában sem – az erkölcsi szempontok, megfontolások elsődleges vagy egyenesen kizárólagos érvényesülésére.

Sok vonatkozásban sajnos az erkölcs szempontjai háttérbe szorulásának lehetünk – tegyük hozzá, szenvedő – tanúi. Ez sajnos nemcsak hazánkra, hanem térségünk – Kelet- és Közép-Európa – legtöbb államára jellemző, általános, úgymond „regionális” jelenség. Ennek oka döntően az, hogy a totalitárius, a társadalmi konszenzust teljes mértékben negligáló, azt szükségtelennek tartó állam hatalmi „elitjének” gyakorlatát követve, az új hatalmi „elit” igen rövid idő alatt igyekszik politikai hatalmának gazdasági „konvertálására”.

Ez döntően arra vezethető vissza, azzal magyarázható, hogy a politikai hatalom birtokosai, gyakorlói nem lehetnek biztosak abban, hogy huzamosabb időn át, esetleg évtizedeken át folyamatosan aktív részesei, birtokosai maradnak a hatalomnak. Reményt nézetünk szerint egyedül az adhat, hogy perspektivikusan remélhetőleg mód lesz a fokozott mértékű állami és társadalmi kontroll megteremtésére, miáltal azok kerülnek hatalmi pozícióba, akik Machiavellit – és másokat, akik hasonló nézetet vallottak és vallanak – megtagadva, a hatalom és az erkölcs összekapcsolásának feltétlen szükségességét vallják.

A jog (ius) és az erkölcs (mos) kapcsolata erősen problematikus volt nem egy esetben már a klasszikus, a görög-római antikvitásban is. A történetíró Tacitus (*Annales*

3.28.1.) hivatkozik arra, hogy Pompeius consullá választását követően (Kr. e. 52) mintegy húsz éven át Rómában állandó békétlenség uralkodott. Erre az állapotra az volt jellemző, hogy a jog és az erkölcs egyaránt háttérbe szorult (ez az ún. non ius és a non mos időszaka).

Augustus császár törvényeiben lehet találkozni az optimus status rei publicae kialakítására vonatkozó kísérlettel, ami a ius és a mos közötti egység helyreállítását jelenti. A költő Horatius (*Carmina* 3.24.25-36) fogalmazza meg – talán Kr. e. 27-ben, de minden bizonnyal még Kr. e. 23 előtt – azt a gondolatot, hogy a törvények, tehát a jog erkölcs, erkölcsi tartalom nélkül üresek, és senkinek javára nem válnak („quid leges sine moribus vanae proficiunt”). Tacitus szerint (*Annales* 3.28.2.) Augustus érdeme olyan jog, jogrendszer megteremtése, amely a békét szolgálja („...deditque iura, quis pace et principe uteremur”).

Augustus maga hivatkozik arra (*Res Gestae* 8.), hogy mennyire szoros a kapcsolat a res publica, tehát az állam, az állami intézmények helyreállítása és a jog újjászűletése között, melynek során az ősök szokásaihoz, erkölcséhez való visszatérés igen fontos szerephez jut. Augustus császár mint „curator legum et morum” (*Res Gestae* 6.) a törvények és az erkölcs közötti meglazult kapcsolatot is helyreállítja. Ennek hiteles dokumentumai például az uralkodása idejéből származó házassági törvények és a hivatali megvesztegetés visszaszorítására irányuló törvény (lex Iulia de ambitu).

Arisztotelésszel szólva a hatalom rossz formái elkerülésének talán leghatékonyabb eszköze a hatalom és az erkölcs közötti szoros kapcsolat, „szimbiózis” megteremtése. Csakis ilyen módon valósulhat meg az, hogy a polgárok a jövőben ne csupán alattvalók (subditi) legyenek.

A korlátokat nem ismerő állam, az ún. „voracious state”, Thomas Hobbes – aki nem érte meg a „dicsőséges forradalom” (*Glorious Revolution*) győzelmét (1689) – „Leviathan”-ja csakis ilyen módon változtatható meg radikálisan, és válhat a polgárokkal „csak” egyenrangúságot feltételező, partneri kapcsolatban lévő, társadalmi konszenzusra (omónia) épülő, széles körű legitimitást élvező intézménnyé, amely a polgárok (cives) számára áttekinthető struktúrával és értékrenddel bíró, nem valami féle rejtelmes, megismerhetetlen, „titkos rendszer” (occultus ordo).